

Sayı : 4

Yıl : 1988

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1989

EVLIYA ÇELEBİ'NİN MANİSA'YA DAİR VERDİĞİ BİLGİLERİN DEĞERİ

Feridun M. EMECEN*

Evliya Çelebi *Seyahatnâmesinin*, şehir tarihiyle uğraşan araştırmacılar için vazgeçilmez temel kaynakların başında geldiği bilinmektedir. Seyyâh, çeşitli vesilelerle yapmış olduğu seyahatlarda gezip-gördüğü yerler hakkında, muhtemelen önceden edinmiş olduğu bilgileri tetkik ettiği kaynakları da ilâve ederek pek kıymetli malumat vermektedir. Vucûda getirdiği eser ise, sadece uzun seyahatlerinin hikâyesi değil, tarih, coğrafya, etnoğrafya, terâcim, iktisadiyât vb. gibi pek mütenevvi konuları içine aldığından çok büyük değere sahiptir. *Seyahatnâme*'nin bu konular muvacehesinde erbâbı tarafından inceden inceye tetkiki şüphesiz eserin kıymetini daha da artıracak, bu şekilde, eserdeki dönemin ruḥuna uygun, sıhhatli bilgiler külliyyâtı olmak endişesi taşımayan daha ziyâde Evliya Çelebi'nin hoş ve rahat uslubü ile verilen bilgilerin, kaydedilen olayların gerçek ve hakikate yakın olanlarının ayklanması mümkün olacaktır. Bu meyanda Evliya Çelebi'nin özellikle şehirleri anlatırken ne gibi bir metod takib ettiği, ne gibi hususiyetlere yer verdiği, bir şehri nasıl tanıttığı ayrı bir inceleme sâhası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu yapılırken onun verdiği bilgileri, daha başka mevsuk kaynaklarla mukayese etmek ve hatta dikkatle kullanmak zarûreti vardır. Burada ise, XVI. asrın sonlarına kadar önemli bir siyâsi merkez olan Manisa hakkında Evliya Çelebi'nin verdiği malumatı arşiv malzemesi ve diğer kaynakların ışığında tetkike, dolayısıyla şehrin XVII. asrın ikinci yarısındaki durumu hakkında bilgi vermeğe çalışacağız. *Seyahatnâme* üzerinde belli bir maksada yönelik olarak yapılacak bu kabil müteaddid araştırmalara ihtiyaç olduğu da ayrıca belirtilmelidir.

Evliya Çelebi'nin Manisa'ya dair verdiği bilgiler, IX. ciltte yer almaktadır. Bilindiği gibi bu cilt, yeni harflerle 1935'te neşredilmiştir¹. Ancak bu neşirde okuma hataları hatta zaman zaman atlamalar olduğundan buna dayanılarak yapılan araştırmalarda oldukça dikkatli olma zarûreti vardır. Bu bakımdan burada Manisa ile ilgili bilgilerin değerlendirmesi yapı-

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

¹ Manisa'ya âid bilgiler yeni harflerle neşredilen bu cildin 68-81. sayfeleri arasında bulunmaktadır.

larken eserin yazma nüshaları da nazar-ı dikkate alınarak neşredilen metnin eksiklikleri kapatılmaya çalışılmıştır. Hatta bu cilde âit görebildiğimiz yazma nüshalar² da birbirine tatbik edilerek, istinsah hatası sonucu, veya yanlış anlama ile kaydedilen ve Evliya Çelebi'ye mâl edemeyeceğimiz kısımların mümkün mertebe tesbiti yapılmış, böylece tesis edilen metnin diğer kaynaklarla mukayesesine girişilmiştir.

Hacca gitmek gayesiyle yola çıkıp henüz görmediği Batı Anadolu'yu Adaları ve Güney Anadolu'yu gezmek için uzun ve dolambaçlı bir yolu tercih eden Evliya Çelebi, 1671'de buraları dolaşmış ve bu arada Manisa'ya da uğramıştır. Onun Manisa'ya kadar izlediği yol güzergâhı da oldukça ilgi çekicidir. İstanbul'dan 21 Mayıs 1671'de yola çıkan Evliya Çelebi, Bursa, Kütahya, Afyon, Uşak güzergâhını takible Saruhan sancağı topraklarına girmiş ve Demirci-Kula-Alaşehir-Sart-Gördes-Kayacık-Akhisar-Marmara-Turgutlu-Nif ve Ulucak köyü ile Manisa dağındaki Şehzadeler yaylasını görmüş ve nihâyet Manisa'ya vâsıl olmuştur. Dikkat edilirse takib ettiği yol oldukça dolambaçlıdır. Evliya Çelebi, Demirci'den Kula ve Alaşehir'e inmiş, oradan tekrar yukarıya çıkarak Gördes'e, oradan da düz bir hattı takib ederek Akhisar'a varmış kolayca Manisa istikametine gidecekken tekrar Marmara'ya, oradan da Turgutlu'ya inmiş, yine Gediz vadisini tâkiben Manisa'ya gidebilecekken, İzmir yolunu takible Nif (Kemalpaşa) ve oradan sarp geçitler katederek Manisa'ya ulaşmıştır. Bütün bunlar onun bir seyyâh olarak nasıl büyük bir tecessüs ve meraka sahib bulunduğuna delâlet etse gerektir.

Âilesinin menşe itibariyle Kütahya'lı olduğunu bildiğimiz Evliya Çelebi, atalarının birinin de Saruhan-oğulları beylerinden Demircioğlu Kara Mustafa'nın kardeşi olduğunu belirtip bunun mezarının Demirci'de, yine atalarından Yakub Ece'nin mezarının Manisa Çaybaşı kabristanında bulunduğunu yazar ki, bundan da Manisa ve civarını niçin kendi memleketi gibi gördüğü ve neden buraya hususî bir alaka gösterdiği kolayca anlaşılır.

²*Seyahatnâme*'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde müellif nüshalarının bulunduğu bilinmektedir. Ancak bunların içinde IX. cilde aid müellif nüshası yer almamaktadır. Burada görebildiğimiz IX. cilde âid üç nüsha ise değişik tarihlerde istinsah edilmiş olup birbirlerini tamamlamaktadır. Bunlardan Bağdat Ktb., nr. 306'da yer alan nüshanın istinsah tarihi yoktur. Yine Bağdat Ktb., nr. 303'teki nüsha 1155'te istinsah edilmiş olup en bozuk nüsha olarak karşımıza çıkmaktadır. Revan Ktb, nr. 1460'taki nüsha ise 1179'da Aydınlı Mustafa adlı bir müstensih tarafından istinsah edilmiş olup daha düzgündür. Ancak özellikle istinsah tarihi bulunmayan Bağdat Ktb., nr. 306'daki diğer ikisine göre daha muhterem gibi gözükmektedir.

Gerçekten Manisa'dan sitayişle bahsetmesi ve geniş olarak şehri anlatması, bu fikri doğrular mâhiyettedir³.

Önce Manisa'nın idarî durumu hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, sancağın Anadolu Eyâleti'ne bağlı olduğunu 41 zeâmet ve 674 timârın mevcut bulunduğunu belirtir. Ancak bu bilgiler muhtemelen kendi zamanındaki rakamları yansıtmaktadır. Zirâ bu rakamlar Ayn Ali Efendi *Risâlesi*'nde verilenlerle hemen hemen aynıdır⁴. Zâten onun Ayn Ali *Risâlesini* kullandığı, daha önce I.Cild üzerinde yapılan bir çalışmada ortaya konmuştur⁵. Evliya Çelebi'nin, ayrıca, Manisa'nın şehzadeler şehri olması dolayısıyla 500 akçalık "mevleviyet" derecesinde kadılık olduğunu belirtmesi ise tam olarak doğru değildir. Çünkü Manisa'nın mevleviyet derecesini⁶ şehirde bulunan son şehzade Mehmed'in (III.) ilk şehzadelik yıllarında kazandığı 1584 tarihli bir kayıddan anlaşılmaktadır⁷. Dolayısıyla Manisa şehzade şehri oluşundan beri mevleviyet derecesine sahip bulunmamaktadır.

Bundan başka Evliya Çelebi, Manisa kazasında bulunan ve Manisa kadısının kontrolünde olan nâhiyelerden bahsederken bunların adedini doğru olarak vermekle birlikte, isimlerini yanlış kaydetmiştir. Eserde, nâhiyeler Durgutlu, Palamud, Emlâk, Karaköy, Belen ve Bozdağ olarak gösterilmektedir. Ancak aynı devrelere ait Manisa Kadı *Sicil Defterleri*'nde bu nâhiyelerden Karaköy ve Bozdağ'ın ismine rastlanmamakta, nâhiyeler, Yengi (=Turgutlu), Palamud, Emlâk, Belen, Yunddağı ve Manisa merkez nâhiye olarak geçmektedir⁸. Muhtemelen Evliya Çelebi Bozdağ ile Yund-

³ Hatta Evliya Çelebi, âilesinin Kütahya'da oturduğu sırada, Celâlilerden İlyas Paşa'nın, büyük hemşiresini zorla nikahlayıp Manisa'ya götürdüğünü de belirtir (bkz. Matbu nüsha, IX, 81).

⁴ Ayn Ali Efendi *Risâlesinin* matbû nüshasına göre Saruhan'da 28'i mensuhattan olmak üzere 43 zeâmet, 674 timâr vardır (*Kavân-i Âl-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s. 44, 46).

⁵ Bkz. M. Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesinin Birinci Cildinin kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 1960, s. 47-58.

⁶ Mevleviyet için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İltiyle Teşkilâtı*, Ankara 1984 s.97, 276; ayrıca bkz. R.C.Repp, *The Müfti of İstanbul, A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, Oxford 1986, s. 31 v.d, 58-62.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), Kamil Kepeci tasnifi (=KK), *Ruus Defterleri*, nr. 244, s. 113'teki kayıd. Ayrıca Atâi de bu bilgiyi vermektedir (*Hadâyikü'l-hakâyık fî tekmileti's-Şakâyık*, İstanbul 1268, s.493).

⁸ Meselâ 1069 ve 1099 tarihli sicil kayıtları için bkz. Ç. Uluçay, *XVII.yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul 1942, s. 12.

dağı'nı birbirine karıştırmıştır. Karaköy ise Manisa'nın dış mahallelerinden biridir. Bu meyanda yeni harflerle yapılan neşirde, Turgutlu'nun "Düzkuşu", Palamud'un "Yelamet", Belen'in "Belin" şeklinde hatalı yazıldığını belirtmeliyiz⁹.

Bu idarî teşkilât kısmından sonra Evliya Çelebi, şehrin kalesinden ve muhafızlarından bahsetmektedir. Burada muhafızların 20 kadarının kalede kaldığı ve diğer 80 neferin İzmir Sancakburnu'na nakledildiği belirtilmektedir ki, bu hâdisenin 1657 tarihinde olduğu, Saruhan Sancağına âid bir *İcmâl Defteri*'ne düşülen şerhden anlaşılmaktadır¹⁰. Daha sonra Evliya Çelebi kaleyi etrafı olarak anlatıp ölçülerini verir ve buradan şehre açılır bir demir kapının bulunduğundan bahseder ki, bu kapının 1576'da, kale muhafızlarının, kalenin şehre açılır kapısının bulunmadığı ve bu yüzden şehre inip-çıkma zorluk çektikleri ve bir kapı açılmasına müşade buyurulması hakkındaki arzları üzerine açıldığı bir *Mühimme* kaydından tesbit edilmiştir¹¹.

Evliya Çelebi kalenin durumu hakkında verdiği bilgilerden sonra, buranın tarihî geçmişi, yapılışını hikâye eder. Ancak bu kayıtlar, tarihî gerçeklerle bağdaşmamakta ve onun bilhassa eski devrelere âid verdiği bilgilere güvenmenin pek de câiz olmadığını göstermektedir. Ez-cümle, Saruhan Bey'in Selçuklu Sultanı Alaüddin'in ümerâsından olduğunu söylemesi ihtiyatla karşılanmalıdır. İbn Bîbî'nin kaydına göre Harizm emîrlerinden iken Sultan Alaüddin Keykubad'a sığınan beyler arasında bir Saruhan Bey vardır¹². Ancak tarih itibarıyla bu zâtın Manisa fâtihi Saruhan Bey olmadığı âşikârdır. Ancak bâzı araştırmacılar, Manisa fâtihi Saruhan'ın bu emîrin torunu olduğunu kabul ederlerse de Saruhan Bey'in kimliği henüz tam olarak aydınlanmamıştır¹³.

Bundan başka Manisa'nın II. Murad tarafından Saruhanoğullarının elinden müthiş bir harb neticesi alındığı yolundaki bilgiler eksik ve tasrîhe

⁹ TSMK, Bağdat Ktb, nr. 303'teki nüshada da Turgutlu'nun ismi "Düzkuşu" şeklinde yazılıdır.

¹⁰ Tapu-Kadastro, Kuyud-ı Kadime Arşivi (=TK,KKA), *Tahrir Defteri* (=TD) nr. 226, 130 b. Kale için ayrıca bkz. Ç. Uluçay, "Manisa Kalesine ait Vesikalar", *Gediz*, IV/4 (Eylül 1940), 4-7.

¹¹ BA, *Mühimme Zeyli*, nr. III, s. 337'deki 3 Rebiülevvel 984/1 Haziran 1576 tarihli kayıd.

¹² *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, A.Erzi'nin faksimile neşri, Ankara 1956, s.430.

¹³ Bu hususla ilgili izâhlar için bkz. F.Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, basılmamış doktora tezi, İstanbul 1985, s.22, not 20.

muhtaçtır. Zirâ bilindiği üzere burası önce Yıldırım Bayezid tarafından alınmış, Timur hâdisesinden sonra yeniden Saruhan beylerinin eline geçmiş, Çelebi Mehmed zamanında tekrar fethedilmiştir. İzmir beyi Cüneyd'in isyânı sırasında¹⁴ bir kısım Saruhan toprakları yeniden eski beylerinin eline geçmiş ve Osmanlı hâkimiyeti tam olarak II. Murad zamanında sağlanmıştır. Ancak bu isyan sırasında Saruhan beylerinin Manisa'ya hâkim olduklarına dâir hiçbir kayıd mevcut değildir¹⁵.

Öte yandan şehrin adının önce "Muğ Nişa" olduğu ve "Kâfir Karısı" anlamına geldiği, fetihten sonra bunun Mağnisa şekline döndüğü yolundaki bilgiler de bir fanteziden ibâret olsa gerektir. Bilindiği gibi şehir ismini Magnetler'den almaktadır¹⁶.

Evliya Çelebi'nin Manisa hakkında verdiği en önemli ve dikkate şâyân malumat, şüphesiz şehrin umumî görünüşü ve fizikî yapısı üzerinedir. Çok iyi bir gözlemci olan Seyyâhımız, Manisa'yı Bursa'ya benzetir ve onun gibi dağa sırtını vermiş muazzam bir şehir olarak tavsif eder. Bursa benzetmesine, 1701'de Manisa'ya gelen ve iki gün kadar burada kalan Seyyâh Tournefort'un *Seyahatnâmesinde* de rastlamak mümkündür¹⁷. Ancak Tournefort, Manisa hakkında Evliya Çelebi gibi değerli bilgiler vermediği gibi, şehrin o sıralarda bakımsız bir halde bulunduğunu, tek geçim vasıtasının pamuk olduğunu belirtir.

Evliya Çelebi *Seyahatnâmesinde* şehrin XVII. asrın ikinci yarısındaki gelişmesi bütünüyle gözler önüne serilmiştir. Ancak buradaki bilgileri daha iyi değerlendirebilmek için Manisa'nın daha önceki vaziyeti hakkında bilgi sâhibi olmak gerekmektedir. Nitekim XVI. asır *Tahrir Defterleri* bu hususta bize yardımcı olmakta, şehrin inkişaf safhalarını tebârûze imkân vermektedir. Bu defterlere nazaran 1531'de "34"; 1575'de "42" mahallenin bulunduğu şehirde¹⁸, Evliya Çelebi'ye göre "60" mahalle mevcuttu. Ancak bu muhtemelen yuvarlak bir rakam olmalıdır. Zira 1628'de "45"¹⁹; Evliya

¹⁴ Cüneyd Bey'in faaliyetleri ve isyanı için bkz. H.Akın, *Aydınogulları Tarihi Hakkında bir Araştırma*, Ankara 1968, s.64-83.

¹⁵ Saruhan-ili'nin Osmanlılara intikali hakkındaki yeni fikirler için bkz. F.Emecen, *Aynı Tez*, s. 26-33.

¹⁶ Ç.Uluçay—İ.Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939, s. 10; O.Akşit, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1983, s.40-41.

¹⁷ *Voyage into the Levant*, London 1741, III, 328.

¹⁸ Bkz. F.Emecen, *Aynı Tez*, s. 66, tablo I.

¹⁹ Ç.Uluçay, *XVII. yüzyılda Manisa'da Ziraat*, s. 12. Keza, İ.Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicrî 954-1060)*, İstanbul 1946, I, 25-26.

Çelebi'nin gelişinden beş yıl sonraya âid 1676 tarihli bir sicille göre ise şehirde "54" mahallenin bulunduğu tesbit edilmektedir²⁰. Yine Evliya Çelebi'nin şehirdeki hâne sayısını 6666 -ki, bu rakam yeni harflerle neşirde 6660'dır- olarak vermesi de muhtemelen gerçeği yansıtmamaktadır. Zirâ XVI. asrın ikinci yarısında 2000 dolayında olan hâne sayısı, Evliya Çelebi'den 10 yıl önce yapılan bir avârız tahririne göre, 3700 gerçek hâne dolayında idi²¹. Şu halde Evliya Çelebi'nin verdiği rakamları ihtiyatla karşılamak zarûreti ortaya çıkmakta olup bu rakamları yanlış duyup kaydettiği yahud da tahmînen verdiği düşünülebilir.

Öte yandan şehrin XVII. asırda sırtını verdiği başı dumanlı bir dağın eteğinde, doğudan batıya doğru uzandığını, evlerin yarısının dağın eteğinde, yarısının da aşağıda ovada bulunduğunu belirten Evliya Çelebi, Manisa'nın batıda Karaköy cihetinden doğuya Turgutlu yoluna kadar uzunlamasına 7000 adım olduğunu, Sultaniye Câmi önünden yukarıya Ulu Câmi önüne kadar enine 4000 adım mesafe bulunduğunu yazarak, şehrin yayılma imkân ve sâhası hakkında dikkate şâyân bilgiler verir. Bu bilgileri Manisa için hiçbir Avrupalı seyyâhın eserinde bulmak mümkün değildir.

Diğer taraftan Evliya Çelebi'nin çarşı, pazar yerleri sokakları hakkında verdiği bilgiler de oldukça kıymetlidir. Ancak şehirde 3000 dolayında dükkân olduğunu belirtmesi şüpheyi celbetmektedir. Zirâ, XVI. asır sonlarına doğru Manisa'da enaz 300 kadar dükkânın mevcut bulunduğunu tesbit edebilmekteyiz²². Evliya Çelebi ayrıca çarşıda atık ve cedîd iki bedestenin bulunduğunu, bunlardan eski bedestenin kim tarafından yaptırılmış olduğunun bilinmediğini, buranın bir kısmının minâre vaz'ıyla câmi haline getirildiğini de yazar. *Vakıf Tahrir Defterleri* ve *Şer'iyye sicillerinden* anlaşıldığına göre, eski bedesten, etrafındaki bâzı dükkânlar ile birlikte Rum Mehmed Paşa'nın Üsküdar'daki câmiinin vakfı olup onun tarafından inşâ ettirilmiştir²³. Bunun yanısıra aynı kayıtlardan câmiin Ali Ağa adlı biri tarafından XVI. asırda yaptırıldığını tesbit etmek mümkündür²⁴.

²⁰ Ç.Uluçay *XVII. yüzyılda Manisa'da Ziraat*, s. 12. Ayrıca 1685 tarihli bir sicil kaydında da Manisa'da 54 mahalle bulunduğu görülüyor (Ç.Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 417, vesika nr. 213).

²¹ Bu *Avârız Defteri*, BA, KK, Mevkufat, nr. 2631'de bulunmaktadır.

²² Bunun için bkz. F.Emecen, "XVI.Asırda Manisa Esnâfına Dâir Bâzı Mülâhazalar", *Türk Kültürü ve Ahilik*, İstanbul 1986, s. 204.

²³ Manisa Şer'iyye Sicilleri, *Defter*, nr. V, s.8. Ayrıca bkz. Ç.Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat*, s. 157, vesika 49.

²⁴ TK,KKA, *TD*, nr.544, 17 b. Ayrıca bu hususta bir sicil kaydı için bkz. Ç.Uluçay, *Aynı Eser*, s. 15-16.

Evliya Çelebi'nin uzun uzadıya anlattığı bir diğer bölüm de, câmi, mescid, tekke, imâret, han, hamamlara ayrılmıştır. Evliya Çelebi bazan bunların toplam sayılarını verir, bazan da herhalde bilâhare yazmak kaydıyla, aded yerini boş bırakır. Önce câmilerin en eskisi olan Ulu Câmi'i anlatmaya girişir ve buranın Saruhan Bey tarafından yapıldığını ve eski bir kiliseden bozma olduğunu belirtir. Halbuki Ulu Câmi, Saruhan-oğlu İshak Bey tarafından 1366-67'de inşâ ettirilmiş olup kiliseden bozma değildir. Ancak eski bir kalıntının temelleri üzerinde, onun taşları da kullanılmak sûretiyle binâ olunmuştur²⁵. Evliya Çelebi daha sonra bu mâbedin hemen aşağısında olan III. Murad tarafından yaptırılan Muradiye Câmiini tavsif eder ve kitâbelerini verir²⁶. Ondan sonra buranın hemen az aşağısındaki Sultaniye câmiini anlatır ve câmiin Kanunî'nin annesi tarafından yaptırıldığını yazar. Ancak ismini vermediği Kanunî'nin annesi Hafsa Sultan'ın Manisa'da bulunma sebebini yanlış olarak zikreder. Zirâ, Hafsa Sultan, Kanunî'nin 1513-1520 yılları arasındaki Saruhan sancağibeyliği sırasında onunla birlikte Manisa'da bulunmuş ve burada iken câmiin inşâsını başlatmıştır²⁷. Arşiv vesikalarından bu külliyeinin inşâ hikâyesini öğrenmek mümkündür: Burası Hafsa Sultan'ın Erderli adlı mülk köyü ile değiş tokuş yapılarak alınan Timurtaş-oğlu Ali Bey'i bahçesi üzerine binâ olunmuş ve hatta çevresine hâne nakli dahi yapılmıştır²⁸. Câmiin inşâsı 1522-23'te, imâret, dârüşşifa gibi binâların ise 1538-39'da tamamlanmıştır. Câmi üzerindeki kitâbeyi kaydeden Evliya Çelebi, inşâ tarihini 898/1492-93 olarak yanlış göstermiştir.

Evliya Çelebi daha sonra Şehzâde Şehinşah'ın annesi Hüsnüşah Sultan tarafından yaptırılan Hatuniye Câmiini anlatırken, kitâbesini doğru olarak nakletmiş, ardından tavsifini yaptığı Timurtaş-oğlu Ali Bey câmiinin kitâbesindeki 978/1570-71 tarihini inşâ tarihi gibi göstermiştir. Aslında bu tarih, vakıf mütevellisi Cafer'in yaptırttığı tâdilât ve tâmirâtta sonra koydurduğu kitâbenin târihi olup câmi gerçekte 1427'de inşâ olunmuştur²⁹. Diğer önemli câmilerden de kısaca bahseden Evliya Çelebi'nin bun-

²⁵ H.Ersoy, "Ulu Cami", *Gediz*, V/56 (Aralık 1941), 12; Ç.Uluçay-İ.Gökçen, *Manisa Tarihi*, s. 89.

²⁶ Câmiin inşâ hikâyesi için bkz. F.Emecen, "Manisa Muradiye Camii İnşâsına Dâir", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII (İstanbul 1987), 177-194.

²⁷ N.Köklü, "Sultan Camii ve Külliyesi", *Manisa Dergisi*, I/2 (Ağustos 1980), 9-18.

²⁸ TK, KKA, TD, nr. 115, 15 b.

²⁹ Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Kitâbeler ve Sahib, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç Hamidoğulları hakkında malumat*, İstanbul 1929, II, 76-77; H.Ersoy, "Ali Bey Camii ve Timurtaşoğlu Ali Bey", *Gediz*, V/59 (I.Kanun 1942), 7-10.

ları anlatırken büyüklüklerine göre belli bir sıra tâkib ettiği anlaşılmaktadır.

Câmilerden sonra, şehirdeki belli başlı medrese ve mektebler ile hanlar hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, hanları anlatırken bunların bâzılarının isimlerini de verir. Ancak bu kısım matbu nüshada atlanmıştır. Meselâ yazma nüshalarda, ayrıca Ali Ağa Hanı, Acemler Hanı, Kuyumcu Mahmud Ağa Hanı, Ali Bey vakfı Eski Han, Karaköy'de Bekir Ağa Hanı, Çaybaşında Hacı Ali Ağa Hanının isimleri de yer almaktadır.

Şehrin yüksek bir yerinde yer alan Mevlevihâne'nin kitâbesini de veren Evliya Çelebi mimarın ismini Osman b. Emetullah olarak ters şekilde kaydeder. Bu mimarın ismi diğer bâzı kitabelerde de rastlandığı üzere Emet b. Osman'dır³⁰.

Tarihî âbidelerden ve imâretlerden sonra Evliya Çelebi gezinti ve mesire yerlerini anlatır. Bu arada II. Murad tarafından yaptırılmış olan Manisa sarayı ve çevresindeki bahçesinden uzun uzadıya bahseder ve o devirdeki vaziyeti hakkında oldukça kıymetli bilgiler verir. Onun verdiği bilgilere göre burasının XV. ve XVI. asırdaki ihtişamından, XVII. asırda pek birşey kaybetmediği anlaşıyor. Ancak Tournefort, 1700'lerde burayı oldukça bakımsız bulmuştu³¹.

Evliya Çelebi ayrıca Manisa'nın hamam ve kahvelerini öve öve bitiremez. Özellikle kahveleri pek medh eder; benzerine hiçbir yerde rastlamadığını yazar. Genellikle şehir içindeki yolların toprak olduğunu, ancak çarşı kesiminde yer alan sokakların gayet temiz ve taş döşeli bulunduğunu belirten Evliya Çelebi, Manisa halkının umûmiyetle tüccarlık, sanatkârlık ve esnaflık yaptığını, ayrıca birçoğunun ise başlıca geçim yolunun Manisa alacası denilen pamuklu dokuma olduğunu, beledî yastıklarının da pek meşhur bulunduğunu söyler³².

Manisa'yı "Etrâk" diyârı olarak tavsif eden Evliya Çelebi, "buna rağmen" halkın bilgili, kültürlü, söz anlar ârif kimseler olduklarını yazar; ayrıca şehirde *Dîvân* sâhibi on yedi şairin bulunduğuna işaret ederek bunla-

³⁰ Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, 74-75.

³¹ *Voyage into the Levant*, III, 328, Ayrıca burası için bkz. Ç.Uluçay, *Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941. Bu binanın bir de minyatürü bulunmaktadır (Tallikî-zâde, *Şemâil-nâme-i Âl-i Osman*, TSMK, III. Ahmed Ktb, nr. 3592).

³² Manisa'da dokumacılık için bkz. Ç.Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat*, s. 62-68; ayrıca, F.Emecen, "XVI.Asırda Manisa Esnafı", *Ahilik ve Türk Kültürü*, s. 205-206.

rın bâzılarının isimlerini verir. Ancak bunların tahkikini yapmak bizim için güçtür. Bununla beraber, Evliya Çelebi'ye Manisa'ya geldiğinde yardımcı olan "şeyhülislam" olarak zikrettiği, bundan da muhtemelen şehrin müftisi olduğu anlaşılan, musikişinâs, âlim bir zât olan Mahmud Efendi ve Yeniçeri serdarı Ebubekir Ağa'yı, sicillerdeki kayıtlardan tesbit etmek mümkün olmuştur³³. Evliya Çelebi'nin gerek bu zâtlardan ve gerekse şehrin ileri gelenlerinden Manisa hakkında bilgi aldığı ve bâzı teknik konularla ilgili bilgileri onlardan öğrendiği düşünülebilir.

Netice itibariyle, Evliya Çelebi'nin Manisa hakkında verdiği malumat, şehrin XVII. asırdaki vaziyetini tam manasiyle ortaya koymaktadır. Hatta öyle ki, şehir hakkında yazdıklarını okuyanlar, kendilerini âdeta XVII. asır Manisa'sını onunla birlikte dolaşıp geziyormuş gibi bir hisse kapılırlar. Ancak bu kadar cezbedici bir üslubla kaleme alınmış olan *Seyahatnâme*'deki bilgi yığınının bir tenkid ve tetkike tâbi tutulması, dikkatle kullanılması gerektiği, bu çalışma ile bir kere daha ortaya konmuştur. Dolayısıyla diğer bölgeler ve şehirler üzerinde yapılacak çalışmalarda Evliya Çelebi'nin verdiği malûmata körü körüne itimad edilemeyeceği ve bunların ihtiyatla kullanılmasının hele basılan nüshaların mutlaka yazmaları ile karşılaştırılmasının lüzumlu olduğu ve nihayet âcilen ilmî bir neşrinin yapılması gerektiği belirtilmelidir.

³³ Mesela 1667 tarihli bir sicil kaydının şühûdü'l-hâl kısmında Ebubekir Ağa'nın ismi-ne rastlanır (Bkz. Uluçay, *XVII. Asırda Eşkîyalık*, s. 389, 190). Kezâ Mahmud Efendi'nin ismi 1666 tarihli bir vesikada geçmektedir (Uluçay, *Aynı eser*, s. 388).